

Milan Sekanina

TRANSFORMACE ČESKOSLOVENSKÉ HOSPODÁŘSKÉ POLITIKY NA PŘELOMU DVACÁTÝCH A TŘICÁTÝCH LET

TRANSFORMATION OF THE CZECHOSLOVAK ECONOMIC POLICY AT THE TURN OF TWENTIES AND THIRTIES

The economic policy of the Czechoslovak state during the whole period of the so-called First Republic was aimed at building up strong and competition able economy in which the Czech and Slovak entrepreneurs would take up head positions. Since 1925 a gradual strengthening of the role of state in the Czechoslovak economic policy has been taken place in the process of its creation and implementation. Policy of the state interventionism reached its climax during the economic crisis between 1929 and 1933. The involvement of the state in the economic matters was not, however, of a totalitarian character, and had mostly a consolidating effect on the Czechoslovak economy.

.....

Hospodářská politika tvořila zdánlivě spíše okrajovou, ve skutečnosti ale velmi výraznou sféru mocensko-politického systému společnosti. Mantinely státní hospodářské politiky a formy její realizace byly určovány jak potřebami samotného národního hospodářství, tak i snahami a možnostmi vlivných skupin a jednotlivců ve vládních koalicích ale i nestátních orgánů a institucí, podnikatelských subjektů i veřejným míněním. Druhým mantinelem tohoto vymezení byla konfrontace hospodářské politiky s celkovými trendy hospodářského a politického vývoje, které tuto politiku často korigovaly.

Principy hospodářské politiky

Československá hospodářská politika sledovala v celém meziválečném období v podstatě dva hlavní vzájemně propojené cíle : vybudování silné československé ekonomiky, která by měla vůdčí postavení mezi nástupnickými státy střední Evropy i mezinárodní uznání a dále získání rozhodujících pozic české a slovenské podnikatelské vrstvy v československé ekonomice. Hospodářská politika vytvářela podmínky a pravidla pro dosažení těchto cílů. Regulační funkci ekonomiky pak představoval trh a tržní mechanismus, který byl hospodářskou politikou usměrňován. Tato politika musela být logicky různorodá jak z hlediska časového, tak i obsahového. V celém období předmnichovské republiky, zejména v letech velké hospodářské krize, kdy došlo, stej-

ně jako po vzniku republiky, ke zvýraznění subjektivního činitele hospodářského vývoje, nebylo pro ekonomickou politiku státu jednoduché stanovit jakousi jednotnou hospodářskou státní ideu. Ta se více či méně odvíjela a podřizovala mocensko-politickému systému.

Složitost rozhodování v hospodářské politice státu a její realizace, jež byla dána buržoazně demokratickým charakterem první republiky, byla o to obtížnější, že žádná z politických stran nebyla schopna sama vytvořit vládu.¹⁾ Navíc tato politika byla výrazně centralistická, tj. byla určována českou reprezentací v Praze, vycházela ze situace v Čechách a jen málo respektovala potřeby ostatních částí republiky. Na druhé straně však slovenští národohospodáři byli zaměřeni spíše regionalisticky a na celostátní ekonomickou politiku měli jen malý vliv.

Zatímco v období po I. světové válce docházelo v hospodářské politice k určité renesanci ekonomického liberalismu, pak od roku 1925 postupně narůstal příklon k intervencionalistickým praktikám.²⁾ Tuto změnu vedle rozporů mezi Živnostenskou bankou a agrárním kapitálem silně ovlivňovaly i mocenské přesuny v Evropě³⁾, jejichž důsledkem bylo hospodářské oslabování Československa. Rok 1925 je tak možné považovat za určitý předěl v tvorbě hospodářské politiky státu. Největší podíl na určování hospodářské politiky státu, která byla dosud (s výjimkou zemědělství) doménou Živnostenské banky získala totiž agrární strana, když se po parlamentních volbách v roce 1925 stala nejsilnější stranou vládní koalice.

Zde je nutné si všimnout alespoň hlavních existujících vzájemných vazeb hospodářských a politických složek mocenského systému, neboť je známé, že o konkrétní hospodářské politice státu rozhodovala jednotlivá kapitálová centra.

Rozhodující kapitálová centra

Nejzřetelnější přímé vazby mezi hospodářskými a politickými kruhy existovaly mezi agrárním kapitálem a vedením Republikánské strany venkovského a malorolnického lidu (agrární strany) a méně již mezi finanční skupinou Živnobanky a národně demokratickou stranou. K výraznější koordinaci zájmů obou těchto ekonomických center až do poloviny 30. let nedošlo.

V prvním období existence Československé republiky byla rozhodujícím subjektem ekonomické moci v zemi Živnostenská banka, která působila řadou nástrojů na politiku vlády.⁴⁾ Růstové a vlivové tendence Živnobanky byly však silně handicapovány tím, že nedokázala, na rozdíl od agrárního kapitálu, vytvořit úspěšné vazby mezi ekonomickou sférou a oblastí politiky. Československá národní demokracie, jako politická reprezentace zájmů finančního kapitálu, patřila k velmi malým stranám, a to, spolu s celkově konzervativním programem strany, přispívalo k tomu, že se její pozice v parlamentě začaly zmenšovat. Úbytek hlasů pro národně demokratickou stranu nezastavil ani s nadějí očekávaný nástup Františka Hodače do funkce místopředsedy strany v roce 1929 vedle již stárnoucího Karla Kramáře. Přes klesající číselný význam si strana udržela

silný vliv ve sféře průmyslu a obchodu. Finanční skupina Živnobanky, která vystupovala jako mluvčí finančního kapitálu a do roku 1922 i jako zastávce zájmů těžkého průmyslu, snažícího se monopolně ovládnout domácí trh, tak musela postupně v mnohém ustupovat agrárnímu kapitálu. Živnobanka, ačkoliv reprezentovala klíčový finanční a průmyslový kapitál, se nikdy nestala jeho monopolním centrem v takové míře, v jaké tohoto cíle dosáhl ve své oblasti agrární kapitál.

Agrární mocensko-ekonomický komplex, který byl podřízen předákům agrárního politického hnutí - republikánské straně, připravoval podmínky svého vzestupu v prvním období 20. let ve stínu markantní priority vlivu a moci Živnobanky. Hlavní bankovní centrála agrárního kapitálu - Agrární banka byla kapitálově mnohem slabší než Živnobanka, ale agrární kapitál, který monopolně ovládl zemědělskou výrobu, pronikal úspěšně i do odvětví, která se zemědělstvím neměla „nic“ společného (zbrojařský a strojírenský průmysl).

A tak zůstávala hlavní doménou agrárního kapitálu zemědělská politika, a to i proto, že pro jiné oblasti hospodářské politiky neměli agráři odborníky. Ostatní mocensko-politická centra byla podstatně slabší.

Rozhodovací a prováděcí subjekty hospodářské politiky

Ústředním orgánem určujícím státní hospodářskou politiku byla **vláda**, resp. vládní koalice, potažmo komitét hospodářských ministrů. Představy vlády schvaloval ve formě zákonů parlament. Vykonavatelem a rozhodujícím subjektem hospodářské politiky byla příslušná hospodářská ministerstva - zpočátku ministerstvo financí⁵⁾ a od konce 20. let ministerstvo průmyslu, obchodu a živností. Na obsazování důležitých míst na obou ministerstvech měla významný vliv národně demokratická strana, resp. lidé z vedení Živnobanky.

Ministerstvo průmyslu, obchodu a živností spravovalo čtyři velké oblasti - průmyslovou, obchodní, živnostenskou a dopravní politiku. Do jeho kompetence patřila regulace průmyslového podnikání a jeho cenová politika, nostrifikace záležitostí akciových společností a kartelů, činnost průmyslových spolků a svazů, státní zakázky, oblast zahraničního obchodu, podpora, rozvoj a kontrola domácího obchodního podnikání, cizinecký, cestovní a lázeňský trh, řešení otázek živnostenského podnikání a věci vnitrostátní a mezinárodní dopravy.⁶⁾ Ministerstvo tak zákonnými normami vytvářelo podmínky a pravidla pro podnikání, ale do hospodaření podniků a do výroby nezasaňovalo. V této oblasti zcela přenechávalo iniciativu zájmovým organizacím podnikatelů, obchodním a živnostenským komorám.

Zemědělskou politiku, lesní hospodářství a zemědělské výzkumnictví spravovalo **ministerstvo zemědělství**, které ovládala agrární strana. Kompetence tohoto ministerstva byly značně obsáhlé, takže prakticky zasahovalo do všech oblastí života na venkově. Zvláštní postavení mezi hospodářskými ministerstvy mělo **ministerstvo veřejných prací**, kterému podléhaly všechny hospodářské obory považované v té

době za technické : hornictví, hutnictví, chemie, stavba silnic a mostů, vodní stavby, bytová výstavba, elektrifikace, elektrotechnika, doprava automobilová, letecká a vodní a řada institucí technického charakteru.⁷⁾ Do působnosti tohoto ministerstva patřilo i provádění veřejných prací, jak ostatně vysvítá z jeho názvu. K vrcholným orgánům hospodářské politiky československého státu patřily dále : ministerstvo železnic, Poradní sbor pro otázky hospodářské, Exportní ústav, Nejvyšší úřad cenový, Nejvyšší účetní kontrolní úřad, Státní úřad statistický, Patentní úřad a do roku 1933 také ministerstvo pro zásobování lidu.

Vedle ministerstev a uvedených státních institucí byly významnými aktéry hospodářské politiky **obchodní a živnostenské komory (OŽK)**, které měly spolu s řadou jimi zřizovaných ústavů a zařízení vyvíjet činnost, podporující průmyslové, živnostenské a obchodní podnikání v určitém obvodu. Obdobnou funkci v zemědělství měly **zemědělské rady**. Jejich činnost však byla založena na dobrovolných spolicích zemědělců v okresech, takže nereprezentovaly zemědělství jako celek.

K dalším nižším článkům hospodářské státní správy patřily **okresní finanční ředitelství, berní správy a berní úřady a orgány zemské a okresní samosprávy**, které zajišťovaly veřejnou investiční činnost a staraly se o opravu a výstavbu silnic, regulaci řek, budování vodovodní a kanalizační sítě apod.

Nositelům hospodářské politiky nebyl jen stát a jeho instituce, ale i další činitelé, kteří buď přímo nebo nepřímo ovlivňovali hospodářskou politiku. Šlo o **zájmové a odborné organizace podnikatelů** jednotlivých odvětví, jejichž vliv na státní hospodářskou politiku byl různý. Činnost těchto organizací, z nichž mnohé mají své kořeny v Rakousku-Uhersku, však není v historické literatuře téměř vůbec zmapována.

Klíčové postavení mezi nimi měl **Ústřední svaz československých průmyslníků**, který vznikl již v roce 1918 a sdružoval české, slovenské a od roku 1928 i německé a ostatní průmyslové firmy (podnikatele). Svaz se skládal z jednotlivých odborných skupin, které byly opět podle potřeby děleny na jednotlivé spolky nebo sekce. Vedle tohoto členění podle oborů se dělil Svaz i na skupiny místní nebo teritoriální.⁸⁾ Ústřední svaz zaujímal jménem průmyslu stanoviska k hospodářským zákonům a vládním nařízením a často inicioval buď přímo nebo prostřednictvím svých vedoucích činitelů, z nichž někteří zastávali významná místa ve státní správě, státní hospodářskou politiku. Byl tedy pro vládu respektovaným partnerem.⁹⁾

K významnějším podnikatelským organizacím dále patřily : v oblasti peněžnictví - Svaz československých bank, Svaz československých spořitelů, Jednota československých záložních, v oblasti obchodu - Ústřední svaz československého obchodu. Výjimkou bylo zemědělství, kde k vytvoření jediné silné podnikatelské organizace nedošlo.¹⁰⁾ Zájmové a odborné organizace, které se vyjadřovaly k legislativní činnosti a usměřovaly hospodářskou činnost ve svém oboru (např. v otázkách technického rozvoje a výzkumu, stanovování výrobních kvót a rajonizace, dodržování pravidel podnikání apod.) vznikaly i v dalších oborech hospodářské činnosti.

Právě díky dobré koordinaci při provádění státní hospodářské politiky mezi státními institucemi a nestátními hospodářskými organizacemi byla hospodářská politika československého státu v období 20. let pragmatická, efektivní a pružná. Tuto svoji schopnost prokázala i v letech světové hospodářské krize, kdy prováděné státní zásahy v hospodářské politice neměly totalitní charakter, což bylo ve střední Evropě výjimečné.

Zesílení státních zásahů do hospodářství počátkem třicátých let

Vzhledem k tomu, že nástup hospodářské krize v Československu byl úzce spjat s agrární krizí, která začala o rok dříve než krize v průmyslu, museli na nastupující krizi reagovat agráři jako první. Jejich vedoucí představitel staronový ministerský předseda František Udržal zařadil sice do programového prohlášení nové vlády široké koalice pasáže o vypuknutí hospodářské krize, ale vládní (agrárnícké) představy o opatřeních proti důsledkům krize vycházely z názoru, že základem tohoto „běžného krizového výkyvu“ je krize v zemědělství, a proto by měla být léčena státními zásahy v jeho prospěch.¹¹⁾ Podpora zemědělství měla podle agráriků posílit domácí spotřebitele a pomoci tak i ostatním odvětvím hospodářství.

Koaliční vládní partneři agrární strany s tímto vyjádřením vnitřně nesouhlasili a zatím bezúspěšně požadovali, aby vláda řešila krizi zemědělství v rámci celého komplexu opatření proti důsledkům hospodářské krize vůbec. Mocenský vliv agrární strany byl však po parlamentních volbách v roce 1929 natolik silný, že státní hospodářská politika sledovala v prvním období hospodářské krize (do poloviny roku 1931) především zájmy agrární buržoazie. Tuto její politiku nelze rozhodně označit za realizaci nějaké ucelené protikrizové ekonomické koncepce, jež by vycházela z potřeb krizí postiženého hospodářství a která by byla postupně a cílevědomě uskutečňována. Hospodářská politika vlády tak byla výsledkem koaličního dohadování a kompromisů mezi vládními stranami a mezi ekonomicky nejsilnějšími skupinami buržoazie.¹²⁾

Od poloviny roku 1931 došlo ve vývoji krize v ČSR k prudkému zlomu. Krach dvou prvořadých středoevropských velkobank - vídeňské banky Creditanstalt a německé Danatbanky - otevřel v létě roku 1931 cestu hluboké úvěrové krizi v celé střední Evropě s útlumovým dopadem zejména na československou průmyslovou výrobu. Hospodářská krize v Československu tak vypukla v plné šíři.

Univerzálnost a ničivost této krize kladla naléhavě otázku funkčnosti a životaschopnosti existujícího kapitalistického hospodářství. Veřejnost i podnikatelské kruhy pozorně sledovaly jak dynamický vývoj centrálně plánované sovětské ekonomiky, tak i americkou cestu řešení krize v podobě Rooseveltova New Dealu i reakční německou alternativu krajního hospodářského nacionalismu. Vedle „antikapitalistických“ nálad sílilo volání po energických zásazích státu do ekonomiky s cílem zachránit kapitalistické hospodářství. Politika státního intervencionismu získávala postupně podporu předních ekonomů, politiků i samotného prezidenta T. G. Masaryka.

Mezi stoupence státních zásahů do ekonomiky patřili především zemědělci a průmysloví podnikatelé odkázaní na vývoz a krizí silně postižená část peněžních ústavů. Rezervovaný přístup zaujímal finanční skupina kolem Živnobanky, která nedoporučovala přímé státní řízení a prosazovala, aby se protikrizová opatření realizovala prostřednictvím samosprávných a zájmových hospodářských organizací „za kontroly a spoluúčasti státu”.

Řízené hospodářství se vyznačovalo zvýšenou účastí veřejné moci a větší soustavností jejich zásahů do hospodářství, jejím úsilím o vyrovnání výroby a spotřeby. K tomu přispívaly většinou i autarkní akce, jež ve snaze pomoci národnímu hospodářství vylučovaly účast jiných států.^{13/} Po formální stránce se státní intervencionismus projevoval řadou různých zákonů, nařízeních a organizačních opatření, jimiž stát buď přímo nebo prostřednictvím nestátních, zejména zájmových organizací oborového typu, zasahoval do hospodářského života. Systém státních zásahů do hospodářství, zaměřených k překonání krize, obsáhl všechna hlavní odvětví československého hospodářství, i když s různou intenzitou, šíří a různým dopadem.

Těžiště státních zásahů směřovalo do zemědělství. Zatímco pro zemědělskou výrobu bylo vydáno během krize 129 vládních nařízeních, pro nezemědělskou odvětví jen 24.^{14/} Převaha přímých zásahů veřejné moci do zemědělské výroby byla dána jednak tím, že zemědělství nemělo jednotnou a pevnou zájmovou organizaci a bylo proto pro agrární kapitál značně obtížné zvládnout množství drobných producentů v zemědělství a složitost vztahů mezi nimi. Druhou okolností bylo dominantní postavení agrární strany v politickém systému republiky, kterého dokázaly agrární kruhy náležitě využít při předkládání různých návrhů ve prospěch zemědělské výroby, jež byly většinou spojeny s přímou finanční pomocí.

V řízení **zemědělství** šlo především o zvýšení odbytu podporou vnitřního trhu a vývozu, o regulaci nabídky pomocí omezování dovozu a nově řízením domácí výroby. Významnou roli hrála v tomto smyslu různá opatření obchodní politiky (povolovací řízení, opětné zavedení klouzavých cel v závislosti na poměru domácích a dovozních cen, obchodní smlouvy, dovozní listy apod.) i přímé úpravy spotřeby a výroby. Další možnosti byly hledány v oblasti trhu, až se nakonec dospělo ke zřízení obilního monopolu.^{15/} V živočišné výrobě se řízené hospodářství omezovalo (vzhledem k charakteru produktů) převážně na oblast obchodní politiky, tj. na regulaci trhu a cen. Z téhož důvodu také nedošlo k vytvoření monopolní organizace pro živočišnou výrobu.^{16/}

Těžkým problémem československého zemědělství byla jeho zadluženost, která byla koncem roku 1934 odhadována na 20 - 30 mld. Kč, přičemž nejvíce byla zadlužena hospodářství malovýrobců. Na řešení uvedeného problému chyběly státu finanční prostředky. Zákony, které byly v průběhu roku 1933 přijaty ve prospěch zemědělců, měly zabránit dočasně nejhoršímu a současně vytvořit příznivější výchozí podmínky pro překonání krize zemědělství.^{17/}

Režim řízeného hospodářství v zemědělské výrobě se rozšířil i na některé výrobní obory, které se zemědělstvím úzce souvisely : mlynářství, pekařství, výroba cukru, lihu,

piva, pěstování lnu, chov ovcí, mlékařství apod.¹⁸⁾ Státní zásahy v těchto odvětvích napomáhaly k jejich monopolizaci a posilovaly zde vztahy mezi výrobcí, jaké vládly v průmyslu a obchodu.

Přímá regulační funkce státu se vedle zemědělství prosadila v období hospodářské krize i v **zahraničním obchodě**, který vytvářel koncem 20. let téměř jednu třetinu národního důchodu.¹⁹⁾ Velká závislost na zahraničním obchodě vystavovala československé hospodářství všem výkyvům a živelnému vývoji světového hospodářství. To se plně projevilo v období hospodářské krize, kdy Československo patřilo k zemím, jejichž vývoz klesl nejhluběji.²⁰⁾ Československý zahraniční obchod byl vedle dopadů světové hospodářské krize negativně ovlivněn i rozpornými ekonomickými zájmy vývozního průmyslu (skupina Živnobanky) a agrárního kapitálu.

Po vypuknutí hospodářské krize Československo stejně jako ostatní země Evropy ustoupilo od ideje liberalizace obchodu a začalo provádět politiku ochrany domácího trhu. V roce 1930 prosadila agrární strana, která byla na vrcholu politické moci, již zmíněné zvýšení agrárních cel a přistoupila k regulaci zahraničního obchodu. Od roku 1931 bylo obnoveno povolovací řízení při dovozu a současně stanoveny kontingenty pro jednotlivé druhy dováženého zboží a koncem téhož roku byla znovu zavedena devizová vázanost a devizové omezení. Se zeměmi střední a jihovýchodní Evropy byly uzavřeny pro ČSR nevýhodné bilaterální clearingové dohody.

Autarkní politika agráriků, která narážela na odmítavé postoje finanční skupiny Živnobanky, nemohla přinést oživení zahraničního obchodu a tím i celkový ekonomický vzestup. Krizi mohlo překonat jen rozšíření vývozu a úspěšné zapojení do procesu oživení světového obchodu. V rámci podpory vývozu schválil parlament v červenci 1931 zákon o podpoře zahraničního obchodu, podle něhož přebíral ručení za vývozní úvěry stát. Vedle státních záruk měly podpoře vývozu sloužit i další opatření především vývozní prémie, odpisy a refundace daní některým exportním podnikům a posléze i zřízení Státního exportního ústavu v roce 1935.²¹⁾ Cel jako tradičního nástroje obchodní politiky, bylo využito v tomto období poměrně málo. Přesto byla provedena v roce 1933 úprava celního sazebníku, která diferencovaně zvýšila sazbu u některých druhů dováženého zboží (zejména u průmyslových výrobků) až téměř na prohibiční úroveň.²²⁾ Podmínky exportu československého zboží zlepšila devalvace koruny v únoru 1934 (a pak opět v říjnu 1936). Dosavadní deflační politika udržování pevné měny totiž snižovala konkurenční schopnost československého zboží na světových trzích. Vysoký kurz koruny povzbuzoval dovoz, zatímco československé vývozní zboží nemohlo pro vysoké ceny soutěžit se zeměmi, které svou měnu již devalvovaly.²³⁾

Těžkým břemenem pro podnikání a pro celé hospodářství vůbec byla problematika **peněžnictví** - především poskytování úvěru a výše úrokových sazeb, které byly plně v kompetenci mozkových center kapitalistické ekonomiky - peněžních ústavů. Příklad, který Národní banka dala v květnu 1930 ostatním peněžním ústavům v podobě snížení úrokové sazby o půl procenta, byl jen slabou záplatou na narůstající úvěrovou krizi, která vypukla plnou silou v létě roku 1931. S výjimkou Živnobanky a Banky českoslo-

venských legií pocítily všechny banky úbytek vkladů a přírůstek ztrát. Nejnebezpečnější však bylo stahování zahraničního kapitálu.

Průmysl, zemědělství a obchod však nemohly bez úvěrů pracovat. Na nátlak zadlužené průmyslové výroby, obchodníků i zemědělců a samotné vlády snížila Národní banka v roce 1932 dvakrát úrokové sazby, ale obchodní banky, které byly na Národní bance závislé, tento krok nenásledovaly. V roce 1932 byly proto novelizovány bankovní zákony z roku 1924, které umožnily provést sanaci 11 bank z prostředků státní pokladny a na účet úroků z vkladů. Velkou část finančních prostředků z tohoto sanačního fondu získaly ústavy patřící ke skupině agrárního kapitálu. Současně byly zpřísněny v souvislosti s krachem banky Bohemia, jejíž metody a praktiky byly vlastní i jiným peněžním ústavům, podmínky bankovního podnikání a byla zvýšena kontrola peněžních ústavů.

Zesílená „vládní kontrola“ bank a celého peněžnictví přispěla ke koncentraci bankovního kapitálu. V roce 1933 vyšel zákaz zakládat nové peněžní ústavy či filiálky a vláda dostala možnost upravovat úrokové sazby pro různé typy peněžních ústavů.²⁴⁾ Toho se však vláda neodvážila a oživení peněžního trhu spojovala s mobilizací tzv. zamrzlých úvěrů a pohledávek. Pro tento účel byl v březnu 1934 zřízen Československý reeskontní a lombardní ústav, který s pomocí státu poskytoval úvěry peněžním ústavům, podílel se na finančních operacích státu a především organizoval pohyb na kapitálovém trhu. Ústav představoval jakousi banku peněžních ústavů a měl mimo jiného přispět k obnovení důvěry veřejnosti ve vztahu k likviditě bank.²⁵⁾ Díky státním zásahům do oblasti peněžnictví nedošlo v období hospodářské krize, s výjimkou banky Bohemia, k bankrotům peněžních ústavů a rozrušení československé peněžní soustavy.

Na úseku **průmyslu, řemesla a obchodu** měly zásahy státu menší význam i rozsah. Řada oborů výroby pokračovala v liberalistických tradicích dvacátých let a jejich činnost byla ovlivněna zájmovými a oborovými organizacemi podnikatelů. Rozdílný dopad krize v jednotlivých odvětvích výroby vedl k růstu regulačních tendencí. Tam, kde to bylo zvláště naléhavé, docházelo k zákazu zakládat nové závody, případně rozšiřovat kapacity závodů již existujících.

Regulativní funkci plnily především kartely²⁶⁾ a syndikáty. Na rozdíl od kartelů vzešlých v předcházejícím období z procesu koncentrace výroby, docházelo nyní pod hlavičkou jednotného úsilí o překonání krize k tzv. nuceně syndikalizaci, při níž byly v první řadě respektovány zájmy (ceny a odbytové podmínky) mocných reprezentantů daného odvětví - potravinářství, těžba dřeva, textilní průmysl atd. To se nakonec odrazilo i v tzv. kartelovém zákoně č. 141/1933 Sb. z 12.7.1933 i v dalších nařízeních, kde si vláda ponechala jen úlohu právního garanta a veškerá hospodářská rozhodnutí ponechala na samotných monopolistických organizacích.²⁷⁾ Při zavádění nových kartelů se státní orgány zaměřovaly na méně koncentrovaná odvětví výroby, kde byl rozvrácený trh v důsledku volné konkurence a na odvětví, jimž se do té doby vyhýbaly. Obdobná opatření byla později realizována i na úseku maloobchodu a služeb.

Vytváření kartelového trhu s protekcionistickou obchodní politikou zakládalo tendenci ke stagnaci národního hospodářství.

Při tvorbě státní hospodářské politiky využívala československá vláda i další tradiční nástroje - **nástroje daňové a rozpočtové**. Stále se snižující příjmy z daní, cel a poplatků v důsledku obtížné hospodářské situace nevyřešilo ani nové zdanění počátkem roku 1931. Právě naopak. Od roku 1931 se situace státní pokladny prudce zhoršovala a na straně výdajové přibývalo úkolů veřejné správy. Vláda, aby zajistila chybějící finanční prostředky dále zvýšila daňové břemeno, které dosáhlo v roce 1932 185% předválečné úrovně ²⁸⁾ a v březnu 1931 vypsala vnitřní půjčku.

Neutěšená hospodářská situace a mimořádně špatný stav státních financí byl jednou z hlavních příčin pádu Udržalovy vlády na podzim v roce 1932. Nová Malypetrova vláda se co do svého složení lišila od vlády minulé pouze personálními změnami. Její postup v hospodářské politice byl však mnohem razantnější. V červnu 1933 vláda prosadila zákon, podle něhož získávala mimořádnou moc nařizovací, která ji opravňovala upravovat „některé otázky hospodářské a postarat se o zachování rovnováhy veškerého hospodářství.“ ²⁹⁾

Přes energická úsporná opatření trvala krize státních financí dál. Státní hospodaření bylo udržováno jen díky krátkodobým půjčkám veřejných peněžních ústavů a bank. V roce 1933 byla vypsána nová vnitřní půjčka - tzv. půjčka práce. Získané finanční prostředky z obou dlouhodobých vnitřních půjček ve výši 3,3 mld. Kč byly z větší části použity ke krytí schodků státního rozpočtu a menší část pak k veřejné investiční činnosti, resp. k dotování různých fondů - elektrifikačního, silničního, melioračního a vodohospodářského. I když rozvinutí veřejné investiční činnosti přispělo ke zmírnění sociálního napětí ve společnosti, postup krize nezastavilo ani jej výrazně neovlivnilo.

Celkově můžeme konstatovat, že zesilování státního vlivu na hospodářský život v podobě intervenčních zásahů v období hospodářské krize mělo převážně konsolidující roli. Význam této změny vládní politiky na počátku 30. let, tj. důslednější vytváření podmínek a pravidel pro rozvoj hospodářství, může být v mnohém inspirující i pro dnešek. To za předpokladu, že dnešní obhájci ekonomického liberalismu jej nebudou považovat za protekcionismus silných. Pak by opravdu nebylo co měnit.

Poznámky

- 1/ Blíže viz M. Sekanina, Parlamentarismus za první republiky, Veřejná správa - S 98, č. 26, s. 31.
- 2/ Prvním signálem měnící se situace bylo uzákonění agrárních cel v červenci 1925 a nástup K. Engliše do funkce ministra financí v prosinci téhož roku. Následovala některá opatření státu v bankovníctví a dále v dopravě a v oblasti elektrifikace, tedy v oborech, které byly pro soukromé podnikání tehdy málo přitažlivé, zčásti dokonce nerentabilní. Sféra dopravy a elektrifikace však byla nezbytná pro fungování celého národního hospodářství a její podpora představovala novou oblast

státní hospodářské politiky.

- 3/ Mám zde na mysli vytváření předpokladů pro obnovení velmocenského postavení Německa v podobě Dawesova plánu rekonstrukce a obnovy ekonomiky Německa z roku 1924 a dále konferenci v Locarnu r. 1925, již byl položen základ k oficiální revizi versailleského systému.
- 4/ Formy a metody působení na hospodářskou politiku státu, které byly velmi složité, jsou dosud probádány jen velmi málo. Živnobanka získala v prvních poválečných letech nejen rozhodující vliv na tvorbu hospodářské politiky nové ČSR, ale i na její provádění. Vrchní ředitel Živnobanky J. Preiss byl spolu s ředitelem Městské spořitelny pražské V. Pospíšilem autorem tzv. hospodářského zákona - prvního projektu hospodářské politiky nového československého státu. Navrhovaná opatření pak byla postupně v letech 1918 - 1919 uzákoněna a realizována. Blíže viz. Lacina, Vl., Formování československé ekonomiky 1918 - 1923, Praha 1990, s. 62 - 63.
- 5/ Vyvrcholením činnosti ministerstva financí bylo zřízení Národní banky československé od 1.4.1926 a uzákonění daňové reformy v roce 1927. Tvůrcem reformy byl K. Engliš.
- 6/ Janák, J., Vývoj správy v českých zemích v epoše kapitalismu, Praha, SPN 1967, s. 95 - 96.
- 7/ Tamtéž, s. 122 - 127.
- 8/ Tamtéž, s. 101.
- 9/ Hospodářská politika československého průmyslu v letech 1918 - 1928, Praha 1928, s. 203 - 213.
- 10/ V zemědělské výrobě existovala řada organizací podle jednotlivých odvětví výroby. Např. : Ústřední jednota řepařů československých, Ústřední svaz pěstitelů zemáků, Ústřední svaz pěstitelů lnu apod. Blíže viz Uhlíř, D. , Republikánská strana venkovského a maloroľnického lidu 1918 - 1938, ÚČSSD, Praha 1988, s. 85 - 90.
- 11/ Blíže viz Národní shromáždění republiky československé v druhém desetiletí, Praha 1938, s. 93.
- 12/ Např. zvýšení agrárních cel v červnu 1930 bylo kompenzací za podporu požadavku soc. dem. strany ve formě zákona o podpoře v nezaměstnanosti.
- 13/ Blíže viz Klimecký, Vl. , Řízení hospodářství v Československu do roku 1939, I, II, III, IV, Praha 1968, s. 114 - 115.
- 14/ Lacina, Vl. , Dopad hospodářské krize 30. let na československou ekonomiku, Čsl. časopis historický, 1989, č.1 , s. 68.
- 15/ Obilní monopol vznikl na základě vládního nařízení č. 137 ze dne 13.7.1934. Československá obilní společnost, která byla nositelem monopolu, získala výsadní právo nakupovat a prodávat chlebové obilí, krmné obilí aj. píceřiny, právo smílat mouku a obchodovat s moukou a mlýnskými výrobky na celém území státu a rovněž monopol zahraničního obchodu se všemi těmito výrobky. Výrobce obilí byl povinen prodat svou produkci výlučně Čs. obilní společnosti, která určovala nákupní a prodejní ceny a byla zavázána nabídnuté produkty vykoupit. Případné ztráty monopolu měl hradit stát. Původně byla činnost monopolu vymezena na dobu jednoho roku, pak však byla tato lhůta dvakrát prodloužena - v roce 1935 o rok a v roce 1936 o pět let.

- 16/ Vládním nařízením č. 168 ze dne 29.7.1933 byl zřízen živočišný syndikát, který zabezpečoval dovoz zboží ze zahraničí a jeho domácí odbyt a také zhodnocování domácích živočišných produktů.
- 17/ Zákon č.44/1933 Sb. z 2.3.1933 snižoval úrokovou sazbu v zemědělství, zákon č. 74/1934 Sb. z 5.5.1933 dočasně upravoval výkon exekuce proti zemědělci. Vládní nařízení č.155 ze dne 29.7.1933 o dočasných opatřeních v oboru řízení konkurzního jmění zemědělců. Uvedené státní zásahy však měly charakter pouze moratoria.
- 18/ Blíže viz Klimecký, Vl. , Řízené hospodářství ... , c.d. , s. 122 - 129.
- 19/ Sekanina, M. , Hospodářský profil ČSR na prahu světové hospodářské krize 1929 - 1933, Ekonomická revue, 1999, č. 1, s. 99 - 101.
- 20/ V letech 1929 - 1933 klesla hodnota československého zahraničního obchodu na pouhých 28,9 %, exportu na 28,6 % a importu na 29,2 %. Viz Lacina, Vl. , Velká hospodářská krize v Československu 1929 - 1934, Praha 1984, s. 112.
- 21/ Úlohou Státního exportního ústavu bylo zjišťovat vývozní možnosti pro československé zboží. Podrobněji viz Jiránek, T. , Exportní ústav československý (1934 - 1944), Hospodářské dějiny 20, Praha 1992, s. 209 - 258.
- 22/ Vládní nařízení č. 96/1933 Sb. z 10.6.1933.
- 23/ Blíže viz Lacina, Vl. , Od zlaté měny k devalvaci. Měnová politika v Československu v letech 1929 - 1934, Moderní dějiny 1, Praha 1993, s. 185 - 193.
- 24/ Zákon č. 44/1933 Sb. a vládní nařízení 85/1933 a 261/1934 Sb. z. a n.
- 25/ Blíže viz Ubiria, M.- Kadlec, V.- Matas, J. ,Peněžní a úvěrová soustava Československa za kapitalismu, Praha 1958, s. 202 - 205.
- 26/ Pojmem „kartel“ se označovaly v tehdejší literatuře i syndikáty.
- 27/ Zákon poskytl kartelům právní ochranu, která zde do té doby neexistovala a současně určoval povinnost evidence kartelů ve zvláštním rejstříku.
- 28/ Klimecký, Vl. ,Řízené hospodářství ... ,c.d. , s. 140.
- 29/ Zákon č. 95/1933 Sb. z 9.6.1933. Jeho platnost byla prodloužena až do roku 1937.

Použitá literatura

- [1] **Faltus, J.:** *Nútená syndikalizácia československého priemyslu v 30. rokoch.* Hospodářské dějiny 20, Praha 1992, s. 167 - 176.
- [2] **Faltus, J.:** *Státné zásahy do československého národného hospodárstva v 30. rokoch.* Hospodářské dějiny 13, Praha 1985, s. 133 - 158.
- [3] **Geršlová, J.:** *Hospodářská minulost českých zemí I.* Ostrava 1997.
- [4] **Janák, J.:** *Vývoj správy v českých zemích v epoše kapitalismu.* Praha, SPN 1967.
- [5] **Klimecký, Vl.:** *Řízené hospodářství v Československu do roku 1939, I, II, III, IV.* Praha 1968.
- [6] **Lacina, Vl.:** *Dopad hospodářské krize třicátých let na československou ekonomiku.* Čsl. časopis historický, 1989, č. 1, s. 59 - 70.
- [7] **Lacina, Vl.:** *Formování československé ekonomiky 1918 - 1923.* Praha 1990.
- [8] **Lacina, Vl.:** *Hospodářská politika v Československu v prvních letech velké krize*

- 1929-1932. Sborník k dějinám 19. a 20. století, Praha 1979, s. 381 - 401.
- [9] **Lacina, Vl.:** *Od zlaté měny k devalvaci. Měnová politika v Československu v letech 1929 - 34.* Moderní dějiny I, Praha 1993, s. 185 - 194.
- [10] **Lacina, Vl.:** *Velká hospodářská krize v Československu 1929 - 1934.* Praha 1984.
- [11] **Lacina, Vl.:** *Rozhodování v hospodářské politice meziválečného Československa.* Sborník k dějinám 19. a 20. století, Praha 1993, s. 179 - 205.
- [12] **Lacina, Vl.:** *Vývoj hospodářské politiky v českých zemích v období imperialismu.* Sborník k dějinám 19. a 20. století, Praha 1986, s. 195 - 225.
- [13] **Lacina, Vl. - Slezák, L.:** *Státní hospodářská politika v ekonomickém vývoji první ČSR.* Praha 1994.
- [14] *Od krize hospodářské ke krizi politické (1929 - 1938).* Sborník k dějinám 19. a 20. století, Praha 1982, s. 9 - 29.
- [15] **Průcha, V.:** *Soustavy řízení a fungování národního hospodářství v Československu v letech 1918 - 1945.* Ekonomická revue 1998, č. 1, s. 32 - 42.
- [16] **Slezák, L.:** *Protikrizová opatření v zemědělství českých zemí ve třicátých letech.* In: Sborník k dějinám 19. a 20. století, Praha 1993, s. 273 - 298.
- [17] **Ubiria, M.- Kadlec, V.- Matas, J.:** *Peněžní a úvěrová soustava ČSR za kapitalismu.* Praha 1958.